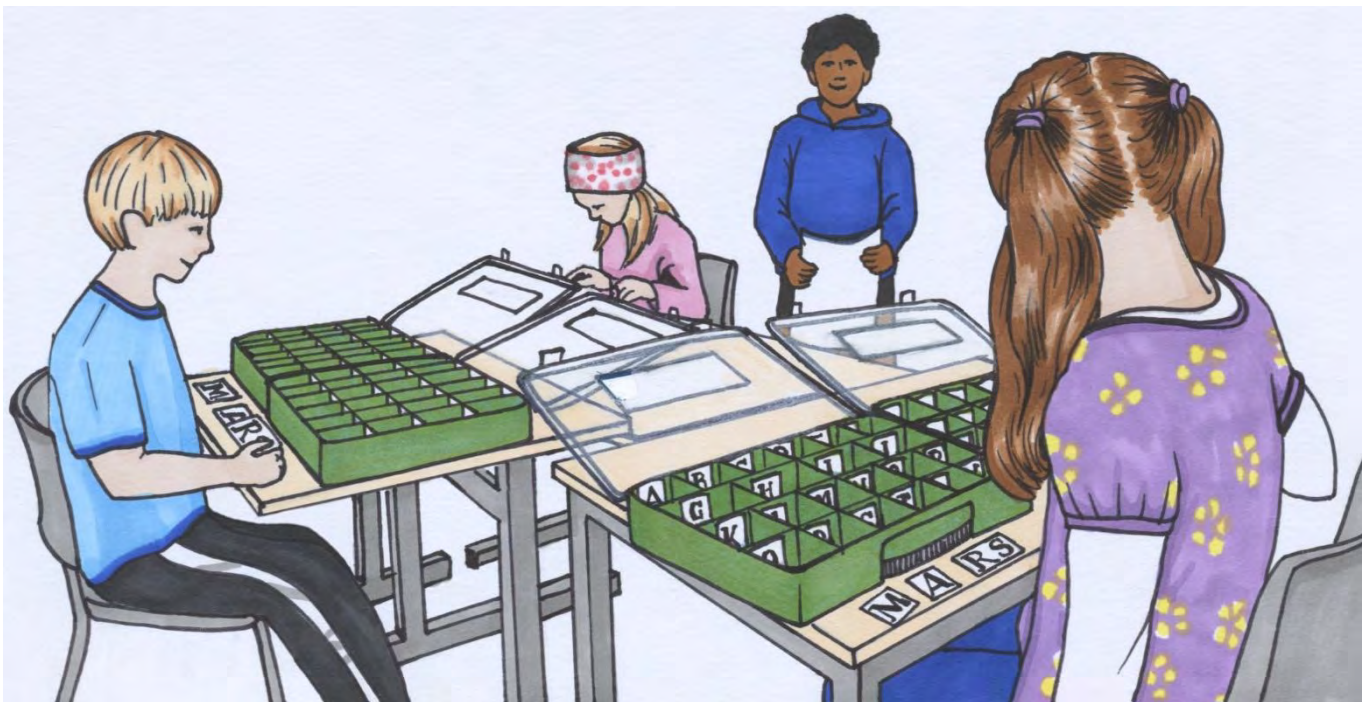

FOKUS

KARTLEGGINGSVERKTØY

Systematisk observasjon av fonembevissthet

Toril Karstad

Kartlegging av fonembevissthet

Veiledning til gjennomføring og registrering

Før læreren er blitt vant til noteringsmåtene, hjelper det å gjøre opptak av elevens besvarelser. Det kan enkelt gjøres ved hjelp av programmet Audacity. Her er det ingen tidsbegrensinger, og filene kan lett eksporteres til lette mp4-filer etterpå.

Lærer går gjennom avsnitt for avsnitt. Dersom eleven strever med den første og enkleste oppgaven, hopper man over de neste stegene og går videre til neste oppgavetype. Dersom eleven viser stor sikkerhet i de letteste oppgavene, hopper man over en del av disse og tester ham på de vanskeligere oppgavene.

Læreren noterer på arket eller direkte i Word-filen hva eleven svarer på hver oppgave. Dersom eleven **bruker lang tid på en oppgave, noteres det slik:**, og det etterfølgende svaret noteres bak. Rett svar noteres med +, intet svar med -.

Eksempler på analyseoppgaver:

Eleven skal lytte ut / kjenne etter lydene i ordet «to».

1. Eleven sier først /o/. Lærer sier at det var rett at /o/ var med i ordet, men spør om eleven klarer å høre / kjenne med munnen hvilken lyd som var foran /o/. Eleven tenker en stund, men kommer ikke fram til svaret. Elevens svar noteres slik:

to o

2. Eleven sier først /o/. Lærer sier at det var rett at /o/ var med i ordet, men spør om eleven klarer å høre / kjenne med munnen hvilken lyd som var foran /o/. Eleven tenker seg om ei stund og oppdager /t/. Elevens svar noteres slik:

to o t+

3. Eleven svarer /t/. Lærer ber ham lytte / kjenne etter neste lyd. Eleven bruker lang tid, lærer gjentar ordet flere ganger, men eleven finner ikke svaret. Elevens svar noteres slik:

to t,.....

4. Eleven svarer /t/. Lærer ber ham lytte / kjenne etter neste lyd. Eleven bruker lang tid, lærer gjentar ordet flere ganger, og eleven finner svaret. Elevens svar noteres slik:

to t,.....,..... o +

5. Eleven svarer /t/. Lærer ber ham lytte etter neste lyd. Eleven svarer straks: /o/. Elevens svar noteres slik:

to t, o +

6. Eleven svarer /t/, /o/. Elevens svar noteres slik:

to +

På tilsvarende måte noteres elevens svar ved synteseoppgavene.

Eleven skal trekke sammen lydene /t/ + /o/ til «to». Raskt, korrekt svar noteres med +, intet svar med -, lange pauser med, og den lyden eleven klarte, noteres ned. Andre svar noteres i sin helhet, f.eks.: *tilo, tikke*.

Ved administreringen av sekvensanalyse er det helt nødvendig at læreren uttaler språklydene slik de forekommer i tale, ikke bokstavenes lyder, dersom dette er forskjellig. Eksempel: *Skjørt* uttales med **ʃ** (sj-lyd), **ø**-lyd og **t** (rt-lyd på østnorsk, trøndsk og nordnorsk talespråk. Man må imidlertid være bevisst på barnets dialekt. Dersom barnet har vestlands- eller sørlandsdialekt, kan man ev. hoppe over de ordene som tester østlandslydene (rt, rd, rn, rl, rs) i de siste prøvene. Tester man en gruppe der noen har bakgomlyder i dialekten (Østlandet, Trøndelag, Nord-Norge), gjennomfører man hele testen, men passer på å uttale bakgomlydene selv.

Kartlegging av fonembevissthet

Ideer til dynamisk testing

Dynamisk testing går ut på at man både underviser eleven i testsituasjonen og undersøker hvor mye eleven kan klare med støtte.

For elever som er i startgropa med å utvikle fonembevissthet og mestre syntese og analyse av språklyder, kan visuell og kinestetisk støtte være effektiv. Man kan for eksempel utstyre eleven med to klosser med hver sin farge, og tre når eleven skal behandle trelydsord. Disse skal manipuleres i takt med den muntlige manipuleringen under syntesen, eller den kognitive manipuleringen under analysen. To lekebiler som skal krasje idet barnet sier ordet, er også et læringsfremmende hjelpemiddel.

Eksempel på arbeid med tolydsord:

1: Syntese av to språklyder

Eleven får en kloss i hver hånd, og disse skal ligge på hver sin side av pulten. Læreren oppgir to lyder med ett sekunds mellomrom. Man peker på klossen i venstre hånd og sier at den har lyden /uuuuu/. Man peker på klossen i elevens høyre hånd og sier at den har lyden /t/. Nå skal eleven si lyden /u/ mens han fører klossen i retning mot høyre. Akkurat idet klossen krasjer med kloss 2, skal han si /t/, og det skal ikke være noen pause mellom lydene. Så må barnet oppdage hvilket ord det ble. Hvis ikke, gjentas øvelsen.

2: analyse av to språklyder

Læreren sier ordet *ut*. Eleven skal forsøke å finne tak i første lyd, og imens peker læreren på venstre kloss. Når oppgaven er utført, peker læreren på høyre kloss, og eleven sier ordet for seg selv, helt til han klarer å skille ut siste lyd.

Man kan gjøre det på samme måte med bokstavkort eller kort som symboliserer artikulasjon.

Eksempel på arbeid med trelydsord:

Her blir eleven forelagt tre klosser, den ene på venstre side, den andre midt på pulten, og den tredje på høyre side. Han fører så venstre kloss mot midtre kloss mens han sier første lyd utholdt (eller gjentatt i rask rekkefølge dersom det er en eksplosiv lyd, som /t/: t/t/t/t/t/t/t). La oss si at ordet er *tut*. Eleven fører venstre kloss i retning mot høyre mens han sier t/t/t/t. Idet klossen treffer midtre kloss, sier han /u/, og holder på u-lyden mens han fører begge klosser videre mot høyre kloss. Idet klossene krasjer, sier han /t/, uten å slippe u-en. Da har han uttalt ordet *tut*. Så må han legge merke til hva han har sagt, og si ordet «tut».

Denne måten å arbeide på har vist seg svært effektiv, og etter en eller to kartleggingsstunder på rundt 20 minutter har de fleste førsteklassinger knekt syntese- og analysekoden og er klare for å lære å lese og skrive. Dette gjelder etter en innledende periode med språkleker forut for leseopplæringen. Men vær oppmerksom på følgende vanskegrad: Vokaler og konsonanter som kan holdes, er lettest å analysere og trekke sammen. Unntakene er gjerne /j/ og /h/. J-lyden er ifølge Skjelfjord den vanskeligste språklyden å oppdage. I tillegg underviser mange lærere i denne lyden som om den skulle være kort. Elevene tror derfor ikke den kan holdes, men det kan den! Be barna å trekke pusten og se hvor lenge de kan holde på j-lyden (dvs. til de mister pusten).

H-lyden er vanskelig fordi den verken er stemt eller har et tydelig artikulasjonssted. I tillegg blir den også lett undervist som kort, og man bruker gjerne opp lufta på ett h-støt. Fortell derfor barna at /h/ må sies veldig stille, så vi ikke bruker opp pusten før neste lyd kommer. Vi må ha nok luft til hele ordet. Bevisstgjøring på at /j/ og /h/ er lyder vi kan holde på, er også viktig under leseopplæringen. J kommer seint i mange bokstavprogresjoner og læres derfor dårligere enn mange andre bokstaver. Bruk derfor ekstra tid og oppmerksomhet på denne lyden og bokstaven. De vanskeligste lydene å analysere og trekke sammen er de eksplosive lydparene t/d, p/b og k/g. Disse kan man ikke forvente at førsteklassinger uten leseerfaring skal kunne manipulere korrekt. Her må det bevisstgjøring og trening til. I arbeid med bokstavkort eller talesymbolkort/munnposisjonskort kan det være nyttig å gjennomføre hurtig gjentagelse av disse eksplosive lydene under syntesearbeidet i klassen.

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
A. Lytte ut første lyd i ord			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
en			
ut			
os			
yr			
ær			
øv			
år			
få			
ha			
ja			
se			
le			
nå			
mi			
rå			
så			
vi			
ta			
be			
på			
da			
gå			
to			
ku			

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
Tolydsord			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
e/n			
u/t			
o/s			
y/r			
æ/r			
ø/v			
å/r			
f/å			
h/a			
j/a			
s/e			
l/e			
n/å			
m/i			
r/å			
s/å			
v/i			
t/a			
b/e			
p/å			
d/a			
g/å			
t/o			
k/u			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
Trelydsord med midtvokal			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
f/å/r			
h/a/t			
j/u/l			
l/e/s			
v/æ/r			
m/y/r			
n/e/d			
r/o/t			
s/i/v			
b/i/l			
g/u/l			
k/a/v			
p/i/l			
d/u/r			
t/ø/v			

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
Trelydsord med startvokal			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
a/p/e			
O/l/e			
E/l/i			
u/l/e			
a/l/e (ale)			
E/v/a			
I/n/e (inne)			
o/s/e			
å/r/e			
u/r/o			
i/l/e (ille)			
y/r/e			
Å/g/e			
æ/r/e			
ø/s/e			
å/l/e			
u/t/e			
ø/v/e			
i/nn/i			
ø/r/e			
Å/s/e			
A/nn/e (a/n/e)			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
Trelydsord med konsonantforbindelse			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
a/l/m			
u/l/v			
i/l/t			
a/l/v			
e/l/g			
o/s/t			
e/l/v			
ø/k/s			
b/r/u			
s/t/å			
f/l/å			
s/t/a			
v/r/i			
g/r/å			
b/l/a			
k/n/a			
f/l/o			
k/l/o			
d/r/a			
f/r/a			
g/n/i			
k/r/a			

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Tolydsord			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
en			
ut			
os			
yr			
ær			
øv			
år			
få			
ha			
ja			
se			
le			
nå			
mi			
rå			
så			
vi			
ta			
be			
på			
da			
gå			
to			
ku			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Trelydsord med midtvokal			
Ord diktet	Besvarelse	Merknader	
får			
hat			
jul			
les			
vær			
myr			
ned			
rot			
siv			
bil			
gul			
kav			
pil			
dur			
tøv			

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Trelydsord med startvokal			
Ord diktet	Besvarelse	Merknader	
ape			
Ole			
Eli			
ule			
alle (ale)			
Eva			
Ine (inne)			
ose			
åre			
uro			
ile (ille)			
yre			
Åge			
ære			
øse			
åle			
ute			
øve			
inni			
øre			
Åse			
Anne (ane)			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Trelydsord med konsonantforbindelse			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
alm			
ulv			
ilt			
alv			
elg			
ost			
elv			
øks			
bru			
stå			
flå			
sta			
vri			
grå			
bla			
kna			
flo			
klo			
dra			
fra			
gni			
kra			

Kartlegging av fonembevissthet

Bokstavgjenkjenning ved forevisning av dette skjemaet. Kryss av riktig besvarelse, noter feil eller vet ikke.

å	K
p	E
u	S
e	V
h	U
b	T
i	Y
k	D
m	Ø
s	H
v	P
a	L
f	B
t	F
y	I
d	Å
n	O
l	A
ø	M
j	Æ
g	R
o	N
r	G
æ	J

Kartlegging av fonembevissthet

Mer kompliserte språklyder og ord
til kartlegging av lesevante førsteklasinger og elever på høyere trinn

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
4-6-lydsord med trippel konsonantforbindelse. Dobbel T er én lyd.			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
s/k/v/a/tt			
s/k/r/a/p			
s/p/r/å/k			
s/t/r/å			
s/p/r/ø			
s/k/r/e/v			
s/k/r/i/k			
s/t/r/ø			
s/p/r/e/k			
s/t/r/a/m			
s/k/r/o/t			
s/t/r/y/k			
s/p/r/u/t			
s/k/r/y/t			
s/p/r/i/k			
s/k/r/ø/t			
s/k/r/i/v			
s/t/r/e/k			
s/t/r/i/p/e			
s/p/r/a/k/e			
s/t/r/u/t/s			
s/t/r/a/k/s			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom			
Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord. Ord med språklyder som noteres med bokstavgruppe (østnorsk), og ord med stum H eller G i framlyd OBS: Noen O-er skal uttales /å/, noen E-er skal uttales /æ/. De er feite. Understreket bokstav er stum. Bokstaver som står sammen, har bare én lyd på østnorsk.			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
sj / e / f			
<u>h</u> j / e / m			
s / a / ng			
kj / ø / p / e			
<u>h</u> v / e / m			
tj / u / e			
skj / æ / r / e			
<u>g</u> j / e / t / e (<u>g</u> j / e / tt / e)			
skj / e			
f / <u>e</u> / rd / ig			
skj / ø / nn			
f / a / rs / e			
kj / e / kk			
<u>h</u> v / o / r			
<u>h</u> j / o / rt (<u>g</u> j / o / rt)			
<u>g</u> j / e / s / p / e			
kj / ø / r / e			
l / e / ng / e			
<u>h</u> j / <u>e</u> / rn / e (<u>g</u> j / <u>e</u> / rn / e)			
tj / o / r			
<u>h</u> v / o / rd / a / n			
skj / <u>o</u> / ld			
f / <u>o</u> / rl / o / t			
sj / e / l			
<u>g</u> j / ø / k			
l / e / ng / e			
skj / ø / rt			
<u>h</u> v / o / r / f / <u>o</u> / r			
<u>h</u> j / <u>e</u> / rt / e			
n / <u>o</u> / rs / k			
sj / a / kk			
t / i / ng			
<u>g</u> j / e / s / t			
m / a / rs / v / i / n			
l / u / rt			
skj / e / v			
<u>h</u> j / e / l / p			
sj / i / r / a / ff			
<u>h</u> v / i / l / k / e / n			
b / a / rd / u / n			
kj / e / m / p / e			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
B. Lage syntese av språklyder, uttalt med ett sekunds mellomrom Lærer sier hver lyd med ett sekunds mellomrom, og eleven skal trekke lydene sammen til ord.			
Lange, sammensatte ord OBS: Noen O-er uttales /å/, noen e-er uttales /æ/, K kan stå for kj-lyd, og bokstavgrupper må leses som én lyd. Bokstaver som står sammen, har bare én lyd på østnorsk. Feit bokstav er vikar (O for å-lyd etc.), understrek = stum.			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
h <u>h</u> /e/rt/e/s/t/a/n/s			
j/u/l/e/t/r/e			
n/e/s/e/v/i/s			
v/a/s/k/e/b/a/l/j/e			
n/ø/tt/e/k/n/e/kk/e/r			
f/i/ng/e/rd/o/kk/e/n/e			
h/å/nd <u>u</u> /b/a/ll/k/a/m/p/e/n			
j/u/l/e/n/i/ss/e/d/r/a/k/t/e/r			
g/u/l/r/o/t/å/k/e/rn/e			
m/a/rs/i/p/a/n/k/a/k/e			
l/o/pp/e/m/a/r/k/e/d			
p/å/s/k/e/m/å/l/t/i/d/e <u>t</u>			
d/y/n/e/t/r/e/kk/e <u>t</u>			
m/e/r/k/e/l/a/pp/e/n/e			
s/t/r/i/kk/e/t/ø/y/e <u>t</u>			
v/a/rs/e/l/l/a/m/p/e/n/e			
p/y/sj/a/m/a/s/j/a/kk/e/n			
k/i/rs/e/b/æ/rt/r/æ/rn/e			
g/r/a/v/e/m/a/sk/i/n/f/ø/r/e/r			
n/y/tt/å/rs/f/ei/r/i/ng/e/n			
t/y/tt/e/b/æ/rt/e/rr/e/ng/e <u>t</u>			
s/y/k/e/h/u/s/k/o/rr/i/d/o/r			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
4-6-lydsord med trippel konsonantforbindelse			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
skvatt			
skrap			
språk			
strå			
sprø			
skrev			
skrik			
strø			
sprek			
stram			
skrot			
stryk			
sprut			
skryt			
sprik			
skrøt			
skriv			
strek			
stripe			
sprake			
struts			
straks			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Ord med språklyder som noteres med bokstavgruppe (østnorsk), og ord med stum H eller G i framlyd Markeringene betyr: Feit bokstav er vikar (O uttales /å/ etc.), understrek = stum, ramme = 1 bokstavløs østlandslyd.			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
sjef			
hjem			
sang			
kjøpe			
hvem			
tjue			
skjære			
gjete (gjette)			
skje			
ferdig			
skjøn			
farsle			
kjekk			
hvor			
hjørt (gjørt)			
gjespe			
kjøre			
lengje			
hjerne (jerne)			
tjør			
hvor dan			
skjold			
forlot			
sjel			
forlate			
gjøk			
lengje			
skjørt			
hvorfor			
hjerter			
norsk			
sjakk			
ting			
gjest			
marsvin			
lurt			
skjev			
hjelp			
sjiraff			
hvilken			
bardun			
kjempe			

Kartlegging av fonembevissthet

Elev:	Klasse:	Skole:	Dato:
C. Sekvensanalyse			
Lærer sier ordet, eleven analyserer ordet og rapporterer lydene i riktig rekkefølge.			
Lange, sammensatte ord			
OBS: Noen O-er uttales /å/, noen E-er uttales /æ/, K kan stå for kj-lyd, og bokstavgrupper må leses som én lyd. Markeringene betyr: Feit bokstav er vikar (O uttales /å/ etc.), understrek = stum, ramme = 1 bokstavløs østlandslyd.			
Ord diktert	Besvarelse	Merknader	
hje <u>r</u> t <u>e</u> stans			
jule <u>t</u> re			
nese <u>v</u> is			
vaskeba <u>l</u> je			
nøttekne <u>k</u> er			
fi <u>n</u> ge <u>r</u> døkkene			
hå <u>n</u> d <u>b</u> allkampen			
julenisse <u>d</u> rakter			
gulrotåke <u>r</u> ne			
ma <u>r</u> s <u>i</u> pankake			
lo <u>p</u> pemarked			
påskemåltid <u>e</u> t			
dynetrekke <u>t</u>			
merkelappene			
strikketø <u>y</u> e <u>t</u>			
va <u>r</u> s <u>e</u> llampene			
py <u>s</u> ja masjakken			
ki <u>r</u> se <u>b</u> æ <u>r</u> træ <u>r</u> ne			
gravema <u>s</u> ki <u>n</u> fører			
nyttå <u>r</u> s <u>f</u> e <u>i</u> ri <u>n</u> ge <u>n</u>			
tyttebæ <u>r</u> te <u>r</u> re <u>n</u> ge <u>t</u>			
sykehusko <u>r</u> ridor			

